

ALGEMENER DAN GEDACHT! DE VELDSPITSMUIS IN OOST-NEDERLAND

Ger Snaak

De veldspitsmuis van Gramsbergen. Foto Roel Hoeve

Donderdag, 1 december 1994...

Ineens zie je, voor het eerst van je leven, het beestje waar je al een paar jaar naar zoekt: de veldspitsmuis. Een val, geplaatst in een braakliggend terrein bij Bruchterveld, levert eindelijk het harde bewijs. Ik was geïnspireerd door een opmerking in de Atlas van Nederlandse zoogdieren: 'Intensivering van het verspreidingsonderzoek, vooral in Twente en de Achterhoek, zal mogelijk aan het licht brengen dat de veldspitsmuis in ons land op meer plaatsen voorkomt dan thans bekend is'.

De veldspitsmuis *Crocidura leucodon* komt in Nederland alleen voor in Zeeuws-Vlaanderen en op een paar plekken in het noordoosten van

Overijssel. Men vermoedt dat de areaalgrens van deze soort naar het oosten en zuiden verschuift. De populatie(s) in Overijssel en het aangrenzende

Braakliggend veldje bij Bruchterveld, waar in december 1994 een veldspitsmuis werd gevangen.

Foto Ger Snaak

Duitsland zouden wel eens min of meer geïsoleerd kunnen liggen ten opzichte van het hoofdverspreidingsgebied (Hoekstra 1992). Kees Mostert had ten behoeve van de Atlas in 1990 de laatste prooidieren uit braakballen van kerkuilen uit Noordoost-Overijssel verwerkt en gekonkludeerd dat de veldspitsmuis nog in het gebied moest voorkomen. Sindsdien ben ik zelf op zoek geweest, eerst in braakballen en later ook met vallen, met als (voorlopige?) hoogtepunt de bovengenoemde vangst bij Bruchterveld.

Mijn betrokkenheid bij de kerkuilenwerkgroep bood me de kans om jaarlijks uit vele atlasblokken braakballen van kerkuilen te verzamelen. Zo'n 65 kilo 'kerkuil-voer' is sinds 1991 onderzocht, wat in totaal 5347 prooidieren opleverde. Hiervan kwamen er 3934 uit Noordoost-Overijssel en 1413 uit Zuidoost-Drenthe, waar in 1994 pas werd begonnen met onderzoek. In het najaar van 1993 werd, naast het analyseren van braakballen, gestart met het vangen van kleine zoogdieren met zogenaamde live-traps, namelijk Triptravallen en Longworthvallen. Over de resultaten van dat

onderzoek gaat dit artikel, hoewel er nog heel wat materiaal, vooral uit de regio Schoonebeek, geanalyseerd moet worden.

Het onderzoeksgebied Noordoost-Overijssel/Zuidoost-Drenthe kan worden onderverdeeld in vier gebieden, rond de volgende plaatsen: Hardenberg/Gramsbergen, Schoonebeek/Erica, Exloo en Hoogeveen. Dat is ook de volgorde waarop de vier gebieden onderzocht zijn.

Hardenberg/Gramsbergen

Rondom Hardenberg/Gramsbergen werd de veldspitsmuis in maar liefst zeven atlasblokken in braakbalmateriaal aangetroffen. Het aantal aangetroffen exemplaren per atlasblok bedroeg 1 tot 27, het aandeel veldspitsmuizen was 0,5 tot 5,3 % van alle prooien. Vooral de atlasblokken 22-25 en 22-46 sprongen eruit, met respectievelijk 3,1 % (van 884 prooien) en 5,3 % (van 171 prooien).

De meeste vondsten werden gedaan in kerkuilibraakballen afkomstig van de zandgronden in het gebied. Opmerkelijk was de vondst in kilometerhok 22-54-25 in juli 1994, een vondst op een locatie middenin een dalgrond-gebied, op afgegraven hoogveen dus. Mogelijk behoorden de zand- en bezinkingsgronden van Oud-Bergentheim/Brucht of de stuw-

wallen van Sibculo tot het jachtterrein van de betreffende kerkuil. Overigens werd ook ten oosten van Vriezenveen een schedeltje gevonden in een dalgrond-gebied.

Schedeltjes van veldspitsmuizen werden gevonden in braakballen in de volgende kilometerhokken: 22-36-11, 22-44-35, 22-45-33, 22-45-42, 22-45-52 (op 150 meter van de latere vangst bij Bruchterveld), 22-46-11 (één van de twee aanwezige schedels in een minimaal drie jaar oude braakbal), 22-46-12, 22-54-25 en 28-25-33 (de meest zuidwestelijke vondst). Verder was van uurhok 22-25 reeds bekend dat de veldspitsmuis er huisde: Mostert heeft de soort vastgesteld in de kilometerhokken 22-25-35 en 22-25-55. In kilometerhok 22-25-35 werden nu opnieuw veldspitsmuizen gevonden: acht schedels. Nieuwe vondsten werden gedaan in hok 22-25-41 (14 schedels) en 22-25-33 (5 schedels). Het totaal aantal atlasblokken 'rond Hardenberg' met braakbalmateriaal voor dit onderzoek bedroeg 15. In zeven daarvan is de presentie van de veldspitsmuis nu dus vastgesteld.

Biotoop

Een opmerkelijk voorval was de eerder vermelde vangst van een veldspitsmuis in Bruchterveld op 1 december 1994 (kilometerhok: 22-45-53), op de grens van de pleistocene zandgronden en de veenkoloniale gronden. Het diertje werd gevangen in een al enkele maanden braakliggend stukje weiland. In juli 1994 was er voor het laatst gemaaid. Het gemaaide gras was niet verwijderd. In het najaar hadden zich allerlei kruiden gevestigd tussen het gevormde hooi. Tussen de bodem en het hooi was een ruimte gevormd waar de aanwezigheid van muizen duidelijk zichtbaar was. De omgeving wordt gekenmerkt door kleinschaligheid en variatie in de inrichting. De directe omgeving wordt hoofdzakelijk als weidegrond gebruikt. De vangplaats ligt aan de oost- en westkant ingeklemd tussen twee kleine natuurreservaten.

In september 1993 werd er tijdens het kamp van de veldwerkgroep van de VZZ in de omgeving van Gramsbergen een veldspitsmuis gevangen in kilometerhok 22-25-55. De vangplaats vertoont veel overeenkomsten met die in Bruchterveld. Het ging hier om een braakliggend stukje grond naast een schuur, dat gedeeltelijk was ingeplant met boompjes (zie foto). Het geheel

De plek waar tijdens een VZZ-kamp in 1993 een veldspitsmuis werd gevangen, bij Gramsbergen. Foto Ger Snaak

werd zeer extensief bewerkt: tussen de ingeplante boompjes vond helemaal geen bewerking plaats, het deel tussen de boompjes en de schuur werd wel gemaaid maar het gras (hooi) werd niet afgevoerd. Er was veel variatie in hoogte en dichtheid van de vegetatie.

Schoonebeek/Erica

Uit een literatuurstudie kreeg ik het vermoeden dat de veldspitsmuis zou kunnen voorkomen rond Emlichheim in Duitsland, een gebied op enige kilometers van Schoonebeek. Peter Heegen leverde mij in november 1994 het nodige braakbalmateriaal van kerkuilen rond Schoonebeek. Een eerste analyse van 34 prooidieren leverde 3 veldspitsmuizen (8,9 %) op in kilometerhok 22-17-54. Een tweede partij, uit kilometerhok 22-18-41, bij het Westerse Bos, bestond uit materiaal dat blootgesteld was geweest aan het 'loopgedrag' van jonge kerkuilen: geen braakbal was meer heel, schedels en onderkaken waren geheel van elkaar

gescheiden. Ook dit gebied wordt gekenmerkt door kleinschaligheid en extensieve landbouw. Het heeft de status 'beschermde dorpsgezicht'. Bij de eerste determinaties door Kees Zoon en mij leverde dit materiaal 46 veldspitsmuizen op (12,9 % van alle prooien). Controle van een klein deel van de schedels door Bauke Hoekstra en Chris Smeenk leidde tot de determinatie van acht veldspitsmuizen (dus voorlopig tenminste 2,2 %). Het resterend materiaal wordt nog nader onderzocht en was derhalve op het moment van dit schrijven nog niet definitief.

De eerste vondsten van de veldspitsmuis in de atlasblokken 22-17 en 22-18 roepen allerlei vragen op. Herbergt Schoonebeek veldspitsmuizen die behoren tot de in de literatuur vermelde 'restpopulatie van Gramsbergen'? Vormen Gramsbergen en Schoonebeek de grenzen van een verspreidingsgebied waarvan de kern in Duitsland (rond Emlichheim) ligt? Zou de veldspitsmuis zich elders in Drenthe hebben gevestigd? Om dat laatste te weten te komen, nam ik contact op met de heer F. Kleinjan, de coördinator van de kerkui-
lenwerkgroep uit Erica. Hij leverde twee partijen braakballen van kerkuilen uit Oosterhesselen (kilometerhok 17-45-44) en Sleen (kilometerhok 17-47-41). De braakballen uit Oosterhesselen bevatten 29 prooidieren, waarvan uiteindelijk één schedel werd aangeduid als vermoedelijk van de veldspitsmuis. Veel discussie ontstond er over een complete schedel uit kilometerhok 17-47-41 (Sleen); de deskundigen werden het niet eens, dus de veldspitsmuis kon hier nog niet met zekerheid worden vastgesteld. Nader onderzoek van braakballen is op deze lokaties dus zeer gewenst.

Exloo

Ten noorden van Emmen is de heer Santing te Exloo actief binnen de kerkuilenwerkgroep. Hij leverde braakbalmateriaal van kerkuilen waaruit in totaal 720 prooidieren werden gedetermineerd, afkomstig uit vijf atlasblokken. In de blokken 17-16, 17-17, 17-28, 17-37 en 18-11 werden respectievelijk 165, 145, 162, 145 en 103 prooidieren gedetermineerd. Alleen in een partij braakballen uit Klijndijk (blok 17-37) werd één schedel van de veldspitsmuis gevonden (0,7 %). Deze zat in een verse braakbal en was dus recent gevangen. Waar het dier-
tje precies 'geslagen' is, is natuurlijk niet bekend. Er was echter een broedsel aan-

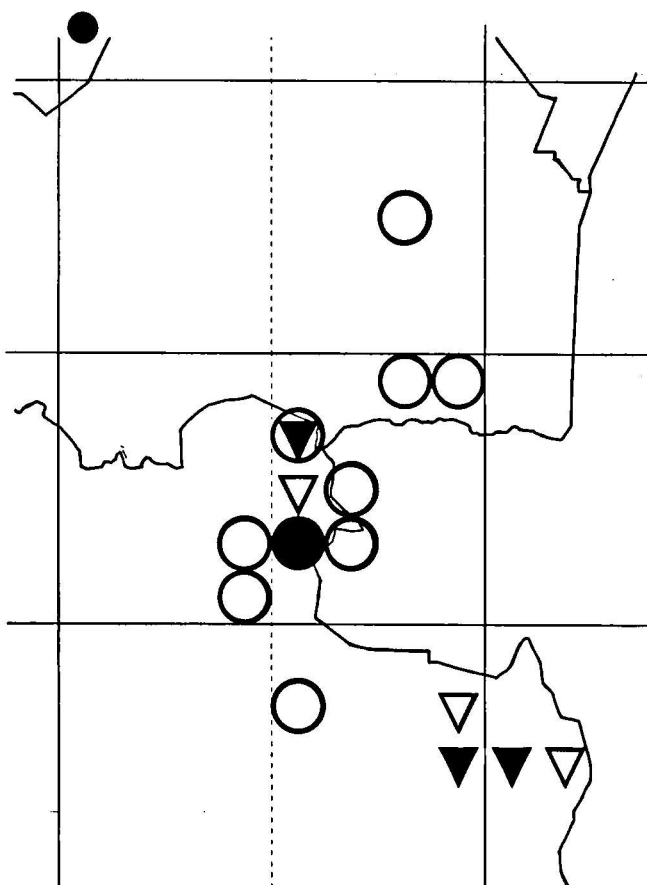
wezig in de kerkuilkast, dus de actie-
radius van de kerkuil is waarschijnlijk niet zo groot geweest. Dit doet vermoeden dat de veldspitsmuis in de omgeving van Klijndijk is gevangen. Deze vondst in atlasblok 17-37 is de meest zuidelijke in het onderzoeksgebied Exloo, maar tot op heden tevens de meest noordelijke vondst in Nederland.

Gezien de biotoopeisen is het niet vreemd dat de veldspitsmuis vooralsnog lijkt te ontbreken in atlasblok 18-11, veenkoloniaal gebied. De braakballen afkomstig uit de blokken 17-17 en 17-28 liggen op de grens van de Hondsrug en de laagveengebieden ten oosten daarvan. Wanneer de veldspitsmuis in het Drentse landschap voor zou komen, zou atlasblok 17-16 hiervoor het meest in aanmerking komen. Tot nu is uit 165 prooidieren de aanwezigheid van de veldspitsmuis hier niet aangetoond. Intensivering van braakbalonderzoek en onderzoek met behulp van live-traps zal duidelijk moeten maken of Klijndijk inderdaad de noordgrens is van het verspreidingsgebied van de veldspitsmuis in Drenthe.

Hoogeveen

Freddy Mager uit Tiendeveen leverde braakballen van kerkuilen rond Hoogeveen, waarmee de cirkel rond Gramsbergen/Schoonebeek, voor wat betreft het Nederlandse deel, gesloten was. Uit de kilometerhokken 17-41-35, 17-42-35, 17-43-44, 17-53-12 en 17-54-11 werden in totaal 203 prooidieren op naam gebracht. Eén exemplaar uit blok 17-54-11 werd aanvankelijk als veldspitsmuis aangemerkt. Nadere controle leidde echter niet tot zekerheid.

De verschillende gebieden overziend, nemen we een concentratie van veldspitsmuizen waar in het grensgebied met Duitsland, waarbij de atlasblokken 22-18 (Schoonebeek), 22-25 (Gramsbergen) en 22-46 (Bruchterveld) centrale punten vormen. De procentuele presentie van alle gedetermineerde veldspitsmuizen (totaal 59 exemplaren) bedroeg in deze uurhokken respectievelijk (tenminste) 2,2 %, 3,1 % en 5,3 %. Deze atlasblokken vormen hetzij het noordelijk en westelijk deel van het gebied rondom Emlichheim en Neuenhaus in Duitsland, waar mogelijk het middelpunt van de populatie ligt, hetzij de rand van een uitloper van een verder naar het oosten liggend verspreidingsgebied. Incidentele vangsten van

veldspitsmuizen en vondsten van schedelresten in Twente (zie kaartje) en recentelijk rondom de plaatsen Klijndijk, Bruchterveld en Bergentheim bevestigen mogelijk de opvatting dat - indien er sprake is van een geïsoleerde populatie - deze populatie een gebied bestrijkt waarvan de Duitse plaatsen Emlichheim en Neuenhaus deel uit maken. In 1995 zullen we door het verzamelen van braakballen en het plaatsen van live-traps proberen om meer inzicht te krijgen in de verspreiding van de veldspitsmuis in dit deel van Duitsland. De eerste contacten met mensen uit Emlichheim zijn inmiddels gelegd. In mei 1995 wordt de regio Schoonebeek twee weken onderzocht met behulp van live-traps om de veldspitsmuis nader te lokaliseren in het veld.

Dit artikel is dus geen eindverslag, meer een begin van nader onderzoek. Hoewel de schedelresten van de veldspitsmuis ten noorden van Twente in tien uurhokken zijn aangetroffen, is tot nu toe in slechts twee daarvan (Gramsbergen en Bruchterveld) het onmiskenbare bewijs van de aanwezigheid van de veldspitsmuis geleverd: een vangst.

De vondsten van de veldspitsmuis in noordoost-Twente en zuidoost-Drenthe. Open figuren: braakbalvondsten. Dichte figuren: vangsten. Cirkels: de nieuw verzamelde gegevens. Driehoeken: gegevens uit Hoekstra (1992) en de vangst tijdens het VZZ-kamp in 1993.

Al het gevonden schedelmateriaal van de veldspitsmuis is opgenomen in de privé-verzameling van de schrijver. Het exemplaar dat in Bruchterveld is gevangen is opgenomen in de collectie van Bauke Hoekstra.

Met dank aan Kees Zoon, Bauke Hoekstra en Chris Smeenk

Literatuur

Hoekstra, B., 1992. Veldspitsmuis, *Crocidura leucodon* (Hermann, 1780). in: Broekhuizen, S. et al., Atlas van de Nederlandse zoogdieren, Stichting KNNV, p. 43-48.

Ger Snaak, Ondermaat 66, 7772
JD Hardenberg